

УДК 339.5

ОЦІНКА ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Т.С. Шабатура

Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

Анотація. У статті розглянуто основні напрями та інструменти реалізації державної підтримки аграрного сектору економіки України. Досліджено проблемні питання здійснення державної підтримки аграрного сектору національної економіки та доведено необхідність втручання держави шляхом надання фінансової підтримки агровиробникам за рахунок коштів державного бюджету. Обґрунтовано пріоритетні напрями реалізації державної підтримки аграрного сектору.

Ключові слова: державна підтримка; аграрний сектор; аграрні виробники; страхування; дотації; кредитування.

Вступ. Посилення процесів глобалізації та загострення проблем забезпеченості продовольчою продукцією населення світу потребують подальшого розвитку вітчизняного агропромислового комплексу та його інтеграції в світову продовольчу систему. І сьогодні вимагає не тільки закріплення отриманих результатів розвитку аграрного сектору, а й забезпечення якісного стрибка у його розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Питанням щодо необхідності втручання держави у подолання проблем економічного розвитку аграрного виробництва приділено багато уваги таких відомих науковців-економістів, як: Ю.В. Кернасюк, Т. Коваленко, Т.А. Кулаковська, В.С. Лебідь, О.Т. Левандівський, та ін. [1-5]. Проте, не зважаючи на фундаментальність досліджених питань, низка деяких принципових аспектів ще й досі є недостатньо опрацьованими.

Метою статті є дослідження основних напрямів та інструментів державної підтримки аграрного сектору України та обґрунтування пріоритетних напрямів її реалізації.

Результати досліджень. За умов посилення євроінтеграційних та глобалізаційних процесів постійно зростає потреба в постійному удосконаленні механізму державної підтримки аграрного сектору національної економіки, реалізація якої сьогодні здійснюється, насамперед, за прямим, непрямим та умовно-прямим векторами.

Державна підтримка за непрямим вектором реалізації передбачає: забезпечення державних потреб необхідним обсягом агропродовольчої продукції; регулювання виробничого ринкового сегменту на основі запровадження закупівельних і товарних інтервенцій із зерном; захист економічних інтересів товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної

діяльності в агропродовольчій сфері; надання державної підтримки розвитку соціальної сфери, сільських територій та аграрної науки тощо.

Щодо державної підтримки за прямим вектором реалізації, то ключовою її формою надання є субсидування: матеріально-технічних ресурсів і сільськогосподарського виробництва; короткострокового та інвестиційного кредитування підприємницького аграрного сектору; лізингу та витрат капітального характеру; відшкодування частини витрат сільгоспвиробників шляхом страхування врожаю сільськогосподарських культур тощо.

Умовно-прямий вектор реалізації державної підтримки аграрного сектору орієнтований на употужнення та нарощення виробничої платформи та ринкових позицій галузі через реалізацію посередніх форми підтримки з метою забезпечення благоприємного клімату для організаційно-економічного розвитку агробізнесу. До головних опосередкованих векторів реалізації державної підтримки відносяться: митно-тарифне регулювання; створення оптових ринків; закупівлі через Аграрний фонд; підтримка постачальників енергетичних та матеріально-технічних ресурсів; соціальна підтримка сільських територій; виконання державних програм і загальнонаціональних проектів, на які можуть бути спрямовані й кошти позабюджетних фондів, тощо [4].

Агровиробнича сфера виступає підґрунтям для забезпечення як продовольчої безпеки будь-якої держави, так і основою нарощення її харчового потенціалу, тому розвиток аграрного сектору підтримують в усьому світі.

На відміну від розвинених країн світу, таких як, США, Канада, європейські країни, Україна використовує свою природно-ресурсну платформу лише на третину, про що свідчить відставання за показниками ефективності вітчизняного аграрного сектору від аналогів розвинутих країн. Так, Україна на міжнародному агропродовольчому ринку за проведеним дослідженням ФАО поступається практично в два рази світовим конкурентам по врожайності зернових культур - США та розвинутих європейським країнам, а по продуктивності тварин - Канаді. Інакше кажучи, покращення економічного становища країни спроможне забезпечити підвищення продуктивності аграрного сектору, що, безумовно, неможливо без відповідного удосконалення державного механізму підтримки сільського господарства.

Проводячи паралель між розмірами наданої державної підтримки в Україні з іншими країнами, слід підкреслити про високий рівень субсидування аграрної сфери останніми, насамперед, європейськими країнами, що, безумовно, впливає на формування конкурентоспроможності європейської сільськогосподарської продукції: на протязі 2016-2017 років сукупний обсяг державної підтримки сільського господарства становив приблизно 60 млрд. євро щорічно, що по у відносному виразі складає 20% від валової аграрної продукції, чи приблизно 525 євро з розрахунку на 1 гектар. В розрізі країн державна підтримка аграрного сектору дещо коливається. Так, у Бельгії та Нідерландах на один гектар виділено приблизно 500 євро, Польщі - 345 євро, тоді як в Україні заначений показник коливається від 10-20 євро.

Серед різноманіття існуючих на сьогодні методик оцінки рівня державної підтримки сільського господарства найактуальнішою в практичному напрямку застосування є методологія Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD).

За даною методикою рівень сукупної підтримки сільського господарства (Total support estimate — TSE) виступає ключовим критерієм оцінки рівня державної підтримки сільського господарства, що враховує оцінку рівня підтримки виробників, споживачів і загальних послуг. Цей показник представлений сукупністю трансфертів, отримуваних від платників податків і споживачів в наслідок реалізації заходів державної підтримки аграрного сектору, та вимірює сукупні витрати підтримки сільського господарства, тобто включає сумарно показники PSE, GSSE, і трансфертів від платників податків споживачам в CSE) [1].

Проте, треба зазначити, що даний критерій оцінювання рівня TSE не враховує частки аграрного сектору в національній економіці, що безпосередньо для нашої країни має неабияке значення, оскільки частка вітчизняного аграрного сектору в економіці України є порівняно вищою, ніж в ЄС чи США. Відомим є той факт, що на Україну припадає приблизно 25% чорноземів світу, а площа сільськогосподарських угідь складає 43 млн.га (72% від загальної площі країни), тому аграрний сектор завжди знаходився серед пріоритетів розвитку країни та є одним із ключових секторів національної економіки (формує 24% випуску продукції та 18% ВВП країни).

Необхідність удосконалення механізму державної підтримки аграрного сектору об'єктивно пов'язана з особливостями формування та використання фінансових потоків сільськогосподарського виробництва, нерівномірністю руху оборотних засобів, значними відхиленнями потреби в оборотних засобах від їхньої фактичної наявності, де найсуттєвішою економічною небезпекою, що генерує економічні ризики в галузі є асиметрія фінансових ресурсів підприємства. В сучасному економічному просторі така асиметрія притаманна майже кожному аграрному підприємству, адже сталість їх фінансового розвитку в умовах сьогодення може бути порушена внаслідок неефективного розміщення та нерезультативного використання фінансових ресурсів, порушення процесу мобілізації оборотних потоків, зростання обсягів поточної та довгострокової заборгованості, що спричинено негативною динамікою розвитку виробничої сфери.

Варто зазначити, що в умовах дії жорсткої конкуренції для аграрних виробників використання власних і залучених джерел формування фінансових потоків не дає можливість вибору оптимального сценарію їх комбінування на основі балансування між фінансовою стійкістю і фінансовим ризиком діяльності підприємств, генерованим багатьма факторами, які можна розділити на зовнішні та внутрішні. Зовнішні фактори негативно впливають на економічний розвиток поза компетентністю інтересів підприємства, до яких, зазвичай, відносяться політико-економічна нестабільність держави, недосконалість податкового режиму та фінансово-кредитного поля тощо.

Враховуючи це, підприємство має самостійно маніпулювати внутрішніми резервами задля підвищення ефективності руху власного та позикового капіталу на основі забезпечення симетрії джерел формування фінансових ресурсів.

При аналізі джерел формування та використання фінансових потоків, слід навести їх змістовну природу, враховуючи якісні та кількісні критерії, де якісні критерії представлені системою складових, яким властиві відповідні ознаки, що надають вичерпну картину про певні економічні явища й процеси та можливості результативного корегування ними. До елементів якісної характеристики фінансових ресурсів відносяться запаси товарно-матеріальних цінностей, готова продукція, дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції грошові ресурси та інші оборотні засоби, які є ліквідними. Тому об'єктивною основою невикористаних фінансових можливостей аграрного виробництва є нерезультативне розміщення фінансових активів підприємств галузі, що вимагає більш ґрунтового аналізу структури їх якісних складових з метою ідентифікування основних деструктивних факторів, що провокують асиметрію розміщення та використання фінансових ресурсів виробників. Для цього нами проведений аналіз структури оборотних активів на прикладі підприємств птахівництва Одеської області (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка структури оборотних активів підприємств птахівництва
Одеської області, %**

Види активів	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхиленн я (+;-) 2017 р. від 2013 р.
Всього необоротних активів	67,2	23,1	47,2	42,3	37,3	-29,9
Запаси ТМЦ	2,7	9,1	2,2	3,9	2,4	-0,3
Готова продукція	3,7	17,5	8,9	4,5	3,47	-0,2
Дебіторська заборгованість за товари, роботи та послуги	11,0	18,1	17,2	33,9	38,0	27,0
Дебіторська заборгованість за розрахунками	2,5	1,6	1,6	1,5	4,7	2,2
Інша дебіторська заборгованість	6,4	1,5	1,5	0,6	0,8	-5,4
Поточні фінансові інвестиції	0,9	0,9	2,8	2,9	2,6	1,7
Грошові кошти та їх еквіваленти	0,5	9,5	7,9	0,8	0,5	0
Інші оборотні активи	0,1	13,6	9,9	0,1	10,2	10,1
Всього оборотних активів	27,6	71,9	51,9	48,4	61,7	34,1
Витрати майбутніх періодів	5,7	4,9	0,8	9,3	0,9	-4,2
Всього активів	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x

Проведений аналіз якісних критеріїв фінансових ресурсів підприємств птахівництва засвідчив про зростання розбіжності за обсягами потреби підприємства в фінансових ресурсах і мінімально-ефективним обсягом виробництва продукції, а поступове перетікання фінансових ресурсів із необоротних в оборотні активи провокує виникнення асиметрії ресурсів за фактором часу, що проявляється в порушенні часової синхронізації між вхідним обсягом ресурсних потоків та вихідним.

Стабілізація такої ситуації безумовно вимагає втручання держави у розвиток аграрного сектору шляхом надання відповідної підтримки за рахунок коштів державного бюджету, основними напрямками реалізації якої є: підтримка на пільгових умовах кредитування на короткостроковий період сезонних витрат аграрних виробників; надання компенсацій, субсидій, дотацій, де кошти були спрямовані на суміжні галузі й на забезпечення фінансової стійкості, платоспроможності та інвестиційної привабливості виробників; забезпечення на основі лізингу аграріїв машинобудівною продукцією; фінансування капітальних вкладень агропромислового комплексу на безповоротній основі та інвестування за централізованими та децентралізованими цільовими проектами; спеціалізована державна підтримка, спрямована на розвиток фермерства, створення централізованих фондів насіння й ветеринарних препаратів, сезонних запасів запасних частин; фінансування розвитку системи аграрної освіти й науки; у межах цільових конкурсних програм фінансування інвестицій на безповоротній основі та надання державних гарантій щодо залучених інвестиційних кредитів.

Проте, у 2016 році відповідно до Закону України від 24.12.2015 № 909 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» було введено перехідні умови у застосуванні агровиробниками спеціального режиму по сплаті ПДВ та єдиного податку, а саме:

1) спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства - запроваджено розподіл позитивної різниці між сумою податкових зобов'язань ПДВ та сумою податкового кредиту ПДВ:

- за операціями з сільськогосподарськими товарами/послугами (крім операцій із зерновими і технічними культурами та операцій з продукцією тваринництва) підлягає перерахуванню до держбюджету - 50 % та на спеціальні рахунки, відкриті сільгосппідприємствам - 50 %;

- за операціями із зерновими і технічними культурами підлягає перерахуванню до держбюджету - 85 % та на спеціальні рахунки, відкриті сільськогосподарським підприємствам - 15 %;

- за операціями з продукцією тваринництва підлягає перерахуванню до держбюджету - 20 % та на спеціальні рахунки, відкриті сільгосппідприємствам - 80 %;

2) єдиного податку платників четвертої групи - збільшено розміри ставок на 1 га сільгоспугідь, зокрема, для ріллі, сіножатей і пасовищ з 0,45 до 0,81, що

приведе до зростання обсягів сплати податку з 2,5 млрд грн у 2015 році до 4,6 млрд грн у 2016 році, а додаткове податкове навантаження на сільгосптоваровиробників у 2016 році складе 2,1 млрд гривень [6].

При цьому яких прогнозів полегшення очікувати агровиробникам і чого саме будуть коштувати їм ці ноу-хау та національній економіці в цілому надано не було. Навпаки, всі ці нововведення тільки призвели до збільшення податкового тиску на аграрний бізнес і зростання затратності в цілому агропромислового агровиробництва. Так, в період з 2013 року по 2015 рік індекс витрат на виробництво аграрної продукції склав 179,7% і зріс, насамперед, внаслідок зростання вартості запчастин до сільськогосподарської техніки, подорожчання матеріальних ресурсів і девальвації гривні – у 2,9 рази, тоді як на світовому продовольчому ринку з грудня 2012 року по лютий 2016 року простежується тенденція до зниження цін, в тому числі, на пшеницю - на 50,1% і на кукурудзу – на 48,3%.

В 2016 році на розвиток агропромислового комплексу було виділено Міністерством аграрної політики та продовольства України всього 1 488 229,2 тис. грн, що у відсотковому виразі порівняно з 2015 роком менше на 52%. Це пояснюється значним скороченням розмірів загального фонду, а саме на 9%, що в 2016 році склав 1028584,1 тис.грн., тоді як в 2015 році його розмір сягав проти 1132874,4 тис.грн., та спецфонду – на 77%, обсягом в 459645,1 тис.грн., тоді як в 2015 році його обсяг становив 1959665,6 тис.грн..

У статтях витрат державного бюджету в 2016 році знову отримали місце бюджетна програма “Державна підтримка галузі тваринництва”. Проте, обсяг коштів, передбачених даною статтею досить малий (50000,0 тис.грн.) та значимими за обсягами преференціями зі сплати ПДВ [7].

Структурно державна підтримка вітчизняного аграрного сектору в 2016 році характеризувалась незначними обсягами за наступними програмами:

- «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» за загальним фондом – 300000,0 тис. грн;
- «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі» за спеціальним фондом – 5000 тис. грн;
- «Витрати Аграрного фонду пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду» за спеціальним фондом – 100 000 тис. грн;
- «Підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу» – 14388,4 тис. грн (прим. у 2015 р. – 14434,3 тис. грн), у тому числі видатки загального фонду 7755,4 тис. грн., спеціального фонду 6633,0 тис. гривень.
- «Формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду, а також закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників» за спеціальним фондом у сумі 1400000 тис. грн;
- «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу» за спеціальним фондом – 3818,4 тис. грн. [6].

Скорочено видатки на 11% за бюджетною програмою «Організація і регулювання діяльності установ в системі агропромислового комплексу та забезпечення діяльності Аграрного фонду» і передбачено в обсязі 13231,3 тис. грн, у тому числі за загальним фондом 13229,2 тис. грн та за спеціальним фондом – 2,1 тис. грн.

Одним із інструментів фінансової підтримки аграрного сектору є здешевлення кредитів за рахунок коштів державного бюджету, сума яких в 2016 році проти 2015 року була практично однаковою (на 2016 рік законом про бюджет передбачено фінансування зазначеного напрямку в розмірі 300 млн.грн, тоді як у 2015 році ця сума становила 290,6 млн. грн.).

Враховуючи фінансовий стан розвитку банківської системи в Україні на протязі останніх трьох років, слід зазначити, що для українських агровиробників доступ до кредитних ресурсів найближчим часом також буде обмежений. Частці банківського кредитування в Україні за різними оцінками відведено менше, ніж 20% обігових коштів аграрного сектору, тоді як в європейських країнах вона перевищує 70%. На кінець лютого 2016 року для аграрного сектору кредитна ставка становила 19,8%, при середній відсотковій ставці за кредитами по економіці 16,4%. При цьому слід наголосити, що це переважно короткострокові кредити, призначені для поточних виробничих потреб агробізнесу [8].

Сільське господарство є специфічною галуззю, результати господарської діяльності якої значною мірою залежні від погодних умов, наявності хвороб, тому фінансування аграрного сектору неможливе без страхування ризиків в аграрному виробництві.

У відповідності до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 року набуло чинності питання надання агровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур. Цей Закон передбачає регулювання відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється із державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників та забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві.

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає у наданні з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді субсидій на відшкодування частини страхового платежу (страхової премії), фактично сплаченого ними за договорами страхування сільськогосподарської продукції, в порядку, встановленому згаданим Законом; у формі компенсації до 50 % вартості страхового платежу. Бюджетні кошти спрямовуються на захист майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників від ризику загибелі сільськогосподарських культур шляхом часткового здешевлення страхових платежів та забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві. Бюджетні кошти спрямовуються також на погашення бюджетної кредиторської заборгованості, зареєстрованої в органах Казначейства [2].

Держава не сприяє дотриманню балансу інтересів великих агрохолдингів та фермерів, що ускладнює взаємовідносини між агрохолдингами та фермерами. А введення фіксованого сільськогосподарського податку, спочатку призначеного для спрощення бухгалтерського обліку у фермерських господарствах, призвело до того, що фіксований податок, головним чином, платять великі офшорні компанії з величезними оборотами. Цей механізм мінімізації податкового тягаря ефективно використовують ті, кому державні пільги не потрібні. Отже, слід переглянути це питання з позиції диференціації податку [4].

Отже, основними причинами недостатнього обсягу державної фінансової підтримки вітчизняного аграрного сектору, безумовно, можна вважати: фінансування за залишковим принципом; корумповану складову та постійний дефіцит державного бюджету; подорожчання кредитних ресурсів в тандемі із знеціненням національної валюти, що генерують загрозу забезпечення аграрних виробників власними обіговими потоками, від чого залежить ефективність розвитку галузі в цілому.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вирішення проблем розвитку аграрного сектору, який є стратегічно важливим для національної економіки в цілому, неможливо без удосконалення механізму державної підтримки, пріоритетними напрямками реалізації якого мають стати:

- підтримка розвитку органічного сільськогосподарського виробництва та покращення агроєкосистеми;
- збільшення обсягів фінансування на наукові розробки у сфері енергозбереження, селекції;
- підвищення професійної кваліфікації сільськогосподарських виробників;
- стимулювання експорту продуктів кінцевого споживання;
- розробка та запровадження на рівні кредитних установ спеціальних кредитних продуктів для сільськогосподарських виробників з метою забезпечення аграрного виробництва необхідним обсягом фінансових ресурсів тощо.

Перспективою подальших досліджень стане удосконалення інструментів державної підтримки аграрного сектору національної економіки.

Література:

1. Кернасюк Ю.В. Світовий досвід державної підтримки агробізнесу *Агробізнес сьогодні* URL: <http://www.agro-business.com.ua/ostannia-vipnovyna/5581-svitovyi-dosvid-derzhavnoii-pidtrymky-agrobiznesu.html> (дата звернення 17.11.2018 р.)

2. Коваленко Т. Агрострахування з державною підтримкою. *Агробізнес сьогодні* URL: <http://www.agro-business.com.ua/u-pravovomu-poli/1450-agrostrakhuvannia-z-derzhpidtrymkoiu.html> (дата звернення 17.11.2018 р.)

3. Кулаковська Т.А. Реалії підтримки розвитку аграрного сектору України. *Економічні інновації*. 2013. № 52 С.103-112.

4. Лебідь В.С. Бюджетне фінансування аграрного сектору України: аналіз, проблеми, шляхи удосконалення URL: <http://oaji.net/articles/2014/797-1420812802.pdf> (дата звернення 17.11.2018 р.)

5. Левандівський О.Т. Механізм державної підтримки АПК URL: <http://www.ru.if.ua/depart/Finances/resource> (дата звернення 17.11.2018 р.)

6. Аграрна частина Держбюджету – 2016 URL: <http://agroconf.org/content/agrarna-chastina-derbyudzhetu-2016> (дата звернення 17.11.2018 р.)

7. Непряма державна підтримка за рахунок дії спеціальних режимів оподаткування. URL: <http://minagro.gov.ua/node/20445> (дата звернення 17.11.2018 р.)

8. Державна підтримка аграрного сектору у 2017 році. URL: <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/206/> (дата звернення 17.11.2018 р.)

АННОТАЦІЯ

Шабатура Т.С. Оценка государственной поддержки аграрного сектора экономики Украины

Исследованы основные направления и инструменты реализации государственной поддержки аграрного сектора Украины. Рассмотрены проблемные вопросы осуществления государственной поддержки аграрной отрасли и доказана необходимость вмешательства государства путем предоставления финансовой поддержки агропроизводителям за счет средств государственного бюджета. Обоснованы приоритетные направления реализации государственной поддержки аграрного сектора.

Ключевые слова: государственная поддержка, аграрный сектор, аграрные производители, страхование, дотации, кредитование.

ANNOTATION

Shabatura T.S. Evaluation of state support of the agricultural sector of economy of Ukraine

The main directions and tools for the implementation of state support of the agricultural sector of Ukraine are investigated. The problematic issues of the implementation of state support to the agrarian sector are examined and the need for state intervention is proved by providing financial support to agricultural producers at the expense of the state budget. The priority directions for the implementation of state support of the agricultural sector are substantiated.

Keywords: government support, the agricultural sector, agricultural producers, insurance, subsidies, loans.